

Schrijven met SPIRIT

1 januari 1993

Auteur: Els van der Pool

Volume: 11

Nummer: 2

Pagina's: 95-103

Documenten

- [spiegel_jrg11_002_007.pdf](#)

els van der pool schrijven met spirit een bespreking van thea van der geest tools for teaching writing as a process design development implementation and evaluation of computer assisted writing instruction dissertatie universiteit twente wmw publikatie 7 enschede 1991 1 inleiding een van de drijfveren achter veel taalbeheersingsonderzoek is ongenoegen over de nadruk op activiteiten als spellen en zinsbouw in het klassieke schrijfonderwijs voor het lezersgericht leren schrijven zijn andere vaardigheden van belang die zich met name op het conceptuele vlak bevinden zoals rekenen houden met retorische aspecten waaronder inschatting van het doel en de doelgroep vanwege de toenemende belangstelling voor functionele schrijfoopdrachten o a opgelegd door de vernieuwde eindexameneisen en de moeite die leerlingen met dergelijke opdrachten hebben de glopper 1988 is er vanuit onderwijskundige hoek vraag naar een goede didactiek voor het doelgericht schrijven met spirit een computerondersteund schrijfprogramma voor derdeklas leerlingen van mavo havo vwo wordt een begin gemaakt om dit gat in de markt op innovatieve wijze te dichten spirit is een schrijfomgeving waarin door oefening geleerd wordt op procesgerichte wijze teksten te schrijven de procesactiviteiten plannen formuleren en reviseren wisselen elkaar daarbij af volgens de wensen van de gebruiker het geheel is ontworpen om te onderzoeken of het gebruik van de computer in het schrijfonderwijs de veelgebruikte in een keer perfect aanpak zou kunnen vervangen door een procesgerichte werkwijze een dergelijke aanpak is dubbel innovatief te noemen allereerst vanwege het procesgerichte karakter van de instructie en ten tweede vanwege het gebruik van de computer als instructie medium in het proefschrift wordt verslag gedaan van ontwerp en ontwikkeling van de programmatuur en het bijbehorende schriftelijke materiaal courseware deel i tevens wordt de implementatie en evaluatie van de courseware besproken deel ii daarbij staan de onmogelijkheden van deze vorm van onderricht en het effect op de schrijfprestaties en processen centraal spiegel 11 1993 nr 2 95 103 2 overzicht van de inhoud ontwerp en ontwikkeling het theoretisch kader voor de ontwikkeling van de courseware wordt gevormd door resultaten op het gebied van schrijfproces onderzoek aangevuld met bevin dingen uit onder andere onderwijskundige hoek het fundament voor het computerprogramma wordt gevormd door het model van flower en hayes dit cognitief psychologisch model beschrijft de

mentale activiteiten tijdens het schrijfproces het schrijfproces bestaat volgens dit model uit een drietal mentale activiteiten plannen formuleren en reviseren tijdens de planning bepaalt de schrijver doelen genereert en organiseert informatie de formulering omvat het vertalen van het plan in werkelijke tekst woorden zinnen alinea's nadat een stuk tekst is geproduceerd wordt het geschrevene geëvalueerd en eventueel gereviseerd de processen wisselen elkaar af onderbreken elkaar en worden steeds herhaald recursief en iteratief om deze procesbeschrijving te kunnen gebruiken voor didactische doeleinden is het model vertaald in een concreet programma bestaande uit een planner tekstverwerker bouwdoos en beheerder de taak van de planner is het stimuleren en ondersteunen van het plannen het eigenlijke schrijven en het reviseren gebeurt met behulp van de tekstverwerker om de gebruikersvriendelijkheid te vergroten werkt de tekstverwerker volgens het wysiwyg principe what you see op het scherm is what you get uit de printer daarnaast kan de leerling gebruik maken van een zogenaamde bouwdoos hierin kunnen tijdelijk tekstgedeelten worden opgeslagen citaten begin en eindfrasen of stukken standaardtekst zijn als bouwstenen op te slaan in de doos het onderdeel beheerder zorgt ervoor dat het programma recursief en iteratief kan verlopen het maakt het mogelijk steeds wanneer de gebruiker dat wenst van onderdeel te wisselen uit diverse onderzoeken kan worden afgeleid dat goede schrijvers zich vooral onderscheiden door de mate waarin en de wijze waarop zij plannen en reviseren ze plannen en reviseren veelvuldig niet alleen op lokaal maar ook op een globaal niveau het afstemmen van de tekst op het doel en de lezer is eveneens een distinctief kenmerk van goede schrijvers om deze effectieve strategieën te stimuleren en te ondersteunen wordt de gebruiker in de planner door middel van vragen adviezen en hulpteksten aangespoord om zich te oriënteren op de taak mogelijke inhoud en de structuur van de tekst dat laatste gebeurt met behulp van een tekstschema als het onderwerp van een tekst bijvoorbeeld is een beschrijving van een gebeurtenis dan vraagt het programma bij de oriëntatie op de taak waarover ga je schrijven en wat is het belangrijkste dat je de lezer duidelijk wilt maken vervolgens verschijnt er een tekstschema voor de invulling van de inleiding middendeel slot krijgt de leerling enkele aanwijzingen wal oorzaak plaats tijd wie gevolg op basis van het uitgewerkte tekstschema kan de uiteindelijke tekst geschreven worden 96 naast het spirit programma voor leerlingen is er ook een spirit docent ontwikkeld dit onderdeel maakt flexibele en gedifferentieerde instructie mogelijk docenten kunnen de inhoud van de planner en de bouwdoos aanpassen aan de lessituatie het tekstboek of aan het niveau van de leerling omdat implementatie van software in een onderwijscontext meestal problematisch verloopt heeft tijdens de ontwikkeling van de software intensieve tussentijdse evaluatie plaatsgevonden ten behoeve van verbetering van de courseware en de bruikbaarheid ervan door middel van interviews logboeken groepsdiscussies observaties en hardopwerk protocollen werden de problemen van docenten en leerlingen geïnventariseerd op basis van deze gegevens is de software ontdaan van fouten en het schriftelijke materiaal uitgebreid herzien implementatie en evaluatie in het schooljaar 1989 1990 is de courseware gebruikt in een experimentele lessenserie in negen derde klassen van mavo havo en vwo met behulp van het computer programma en schriftelijk materiaal

schreven de leerlingen in acht lessen volgens de procesgerichte aanpak twee zakelijke brieven met een sterk argumentatief karakter een van de beoogde effecten van het gehele project was courseware te ontwikkelen die onder andere integreerbaar is in de dagelijkse lespraktijk gebruikersvriendelijk is en motiverend bij het schrijven door middel van vragenlijsten en interviews is de bruikbaarheid van de courseware getoetst zowel docenten als leerlingen waren overtuigd van de relevantie van de experimentele lessen met name de docenten vonden het mogelijk positieve effect op de schrijfvaardigheid een belangrijk gebruiksargument het bijbehorende schriftelijke materiaal voor zowel docenten als leerlingen werd positief gewaardeerd het computerprogramma werd als gebruikersvriendelijk ervaren het bleek echter dat de leerlingen weinig inzicht hadden in de structuur van het programma de functies van de vier verschillende componenten waren na de lessencyclus niet altijd even duidelijk de idee achter spirit was dat betere planning leidt tot betere teksten de vraag rijst dan of de courseware op dit punt zijn vruchten afwerpt treedt er een verbetering op van de schrijfprestaties in het bijzonder ten aanzien van de communicatieve functie van de tekst heeft het programma een positieve invloed op het schrijfproces in het bijzonder op de mate en aard van planning het effect van spirit op de schrijfprestaties werd getest door de leerlingen een pretest en een posttest te laten maken de helft van de leerlingen kreeg pretest a en posttest b voor de andere helft was dit omgekeerd beide toetsen omvatten een functionele schrijfoopdracht het schrijven van een zakelijke brief opdracht a was een excuusbrief aan de directeur van de school opdracht b een korte sollicitatiebrief voor een vakantie baantje de glopper 1988 de beoordelingen 97 van de teksten uit de voor en natoets werden met elkaar vergeleken de brieven werden beoordeeld op globale kwaliteit minimale inhoudselementen en brief conventies uit de resultaten blijkt dat de globale kwaliteit van de brieven geschreven na de cursus in bijna alle gevallen hoger is dan voor de cursus voor de sollicitatiebrief zijn de verschillen voor alle drie de schooltypen significant voor de excuusbrief alleen voor de havo groep ten aanzien van de inhoud van de brieven was geen verschil waarneembaar bij het excuus in de voor en na toets voor de sollicitatie genereerden alle leerlingen meer informatie de verschillen tussen voor en natoets waren echter alleen voor de mavo en havo leerlingen significant het gebruik van briefconventies leverde in de excuusbrief meer problemen op dan in de sollicitatiebrief voor veel schrijvers was het duidelijk dat bij een sollicitatiebrief aan de conventies moest worden voldaan voor de brief aan de directeur zag men de noodzaak hiervan veel minder in naast de kwalitatieve aspecten is nagegaan of de lessencyclus ook invloed had op een meer procesmatig aspect namelijk het maken van notities tijdens het plannen dit bleek niet het geval ook is het effect van de cursus bij jongens versus meisjes bekeken voor de cursus waren hun schrijfprestaties nagenoeg gelijk na de cursus is er een trend zichtbaar dat meisjes beter presteren dan jongens om het effect van de courseware op het schrijfproces te kunnen onderzoeken is een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van hardopwerk protocollen uitgevoerd twaalf paren samen schrijvende leerlingen schreven een brief met een verzoek om informatie zij voerden hun opdracht hardop werkend uit de uitingen werden opgenomen en uitgewerkt in twaalf protocollen de protocoluitspraken werden ge-

categoriseerd naar schrijfactiviteit bij de categorisering werd gebruik gemaakt van een codeschema gebaseerd op het model van Flower Hayes de schrijfactiviteit en plannen formuleren en reviseren voor en na de cursus werden met elkaar vergeleken ook werd het effect van wel of geen gebruik van de planner bij het schrijven nagegaan leerlingen planden na de cursus meer dan voor de cursus ook als na de cursus werd geschreven zonder planner dat zou kunnen betekenen dat de invloed van de planner aanwezig blijft ook als de leerlingen zonder planningshulp schrijven het gebruik van de planner had meer formuleeractiviteit tot gevolg na de cursus spendeerden leerlingen meer tijd aan formuleren dan voor de cursus ongeacht het wel niet gebruiken van de planner tijdens het schrijven om een beter beeld te krijgen van de invloed die spirit heeft op de aard van de schrijfprocessen zijn de protocollen ook kwalitatief geanalyseerd de protocollen werden vergeleken met een ideaal verloop van het schrijfproces zoals dat door het model van Flower en Hayes wordt beschreven tenminste twee paren die na de cursus de tekst schreven planden hun tekst op een hoger niveau dan de schrijvers voor de cursus bovendien besteedden ze in hun plannen aandacht aan aspecten van retorische aard er waren echter ook minder succesvolle gebruikers 98 zij vatten de vragen die de planner stelde niet op als een hulpmiddel maar als een op zichzelf staande taak de belangrijkste conclusie is dat onder invloed van het relatief korte schrijfprogramma spirit meer gepland wordt ook op een hoger tekstniveau de leerlingen die na de cursus met behulp van de planner een tekst schreven leken een conceptuele representatie van de tekst te hebben gebaseerd op grotere teksteenheden dan zinnen en woorden 3 bespreking van de inhoud dat het model van Flower en Hayes op een aantal punten aan explicietheid en volledigheid te wensen overlaat is al door velen aangevoerd en besproken o.a. van Maële Lowyck 1990 getuigt het grote aantal kritiekpunten dat in het boek is terug te vinden is van der Geest zich bewust van de tekortkomingen van het model dit heeft echter niet kunnen voorkomen dat het programma toch enkele problematische aspecten van het model in zich heeft het is dan ook bewonderenswaardig te noemen dat gegeven de stand van zaken in het procesonderzoek resultaat wordt geboekt met een dergelijk innovatief programma ten aanzien van die resultaten zijn echter wel enkele opmerkingen te maken ondersteuning of instructie het programma spirit richt zich voor een aanzienlijk deel op het plannen voor en tijdens het schrijven de belangrijkste reden daarvoor is dat dit een kenmerk is van goede schrijvers alle schrijvers zouden zich dit eigen moeten maken de planner in spirit heeft daartoe de laak schrijvers te stimuleren en te ondersteunen bij hun oriëntatie op taak doel onderwerp inhoud en lezer gezien de resultaten heeft de ondersteuning effect zelfs als na de cursus wordt geschreven zonder planner maar hoe persistent is dit effect deze vraag is gezien de onderwijscontext relevant het antwoord erop is niet met zekerheid positief te noemen het achterliggende idee van de planner is dat deze door gebruik overbodig zou worden de schrijvers zouden zich de strategieën eigen maken die zij leren bij gebruik van de planner het is dan natuurlijk de vraag welke frequentie en omvang dat gebruik moet hebben interessanter is echter de vraag of er op deze manier ook werkelijk een blijvend effect op zal treden ondersteuning tijdens het schrijven is voldoende om planningsstrategieën aan te leren van der

geest geeft zelf al aan dat expliciete instructie uitleg en toelichting door een docent essentieel zijn voor het aanleren van meta cognitieve vaardigheden als planning p 256 257 spirit moet dan ook als hulpmiddel worden gezien in het schrijfonderwijs en niet als vervanger van een docent 99 invulling van de planning en revisiemogelijkheden de invulling van de planner bewerkstelligt niet een eenduidig gebruik gegeven fragmenten uit de hardopwerk protocollen slechte schrijvers zien het beantwoorden van de sturende vragen als een taak op zich waardoor ze voorbijgaan aan de hoger liggende functie namelijk orientatie op met name doel en lezer dit komt geheel overeen met andere bevindingen witte 1987 dat slechte schrijvers plannen gebruiken om pre tekst te creëren en dit onderdeel niet zozeer benutten om hogere doelen te bereiken planning wordt door onervaren schrijvers veeleer als een generale repetitie van hun tekst opgevat bereiter scardamalia 1987 p 21 in hoeverre dit ook in de teksten zijn weerslag heeft is niet helemaal na te gaan uit de beoordelingen van de pre en posttest blijkt weliswaar dat de globale kwaliteit van brieven geschreven na de cursus in vrijwel alle gevallen beter is de significante verschillen in globale beoordeling van de sollicitatiebrieven op alle drie de schoolniveaus duiden op een positief effect van de spirit schrijfofomgeving maar als de hoogte van de beoordelingen in ogenschouw wordt genomen dan zijn de prestaties nog altijd aan de magere kant de kwaliteit is verbeterd maar laat dus nog steeds te wensen over dit zou een steekhoudend argument kunnen zijn om slechte schrijvers een tweede kans te geven in de vorm van revisie wordt hun die kans ook geboden in spirit hoewel van der geest voorstaat schrijven als proces te ondersteunen en te onderzoeken is de aandacht voor revisie in spirit relatief gering de afwezigheid van een verklaring voor een dergelijke omissie is op zijn minst verwonderlijk zeker aangezien goede schrijvers die als voorbeeld gelden voor het model zich niet alleen kenmerken door hun planning maar ook door hun revisie activiteiten hillocks 1986 in tegenstelling tot het planningsaspect kent het revisie onderdeel in spirit een magere invulling het onderdeel tekstverwerker is het enige onderdeel dat mogelijkheden biedt een tekst te reviseren of dit voldoende is om revisie op alle niveaus te laten plaatsvinden een van de doelstellingen van het project valt te bezien de kwalitatieve analyse laat zien dat een aantal leerlingen na de lessen hun teksten vaker reviseerden maar de wijze waarop dit gebeurt is niet helemaal de beoogde zo werd er bijvoorbeeld aan de hand van de opdracht bekeken of er inhoudselementen in de tekst ontbraken dit is weliswaar herziening op tekstniveau maar het vindt meer vanuit volledigheidsoverwegingen plaats dan vanuit een doelmatigheidsperspectief door alleen de tekstverwerker als hulpmiddel voor revisie aan te bieden blijft herziening beperkt tot toevoegingen of wijzigingen op woord en zinsniveau p 46 47 er is meer en andere steun nodig om geproduceerde teksten te checken op onder andere hun communicatieve functie een expliciete stimulans en ondersteuning van revisie is dan ook aanbevelingswaardig door een aanvullend revisie onderdeel zou spirit niet alleen meer recht doen aan het schrijven als proces 100 ook zou de effectiviteit vergroot kunnen worden op basis van huidige bevindingen en ideeën zoals het compare diagnose operate model voor tekstrevisie bereiter scardamalia 1987 hfdst 11 moet een revisiecomponent ook zeker tot de mogelijkheden behoren voor de in dit onderzoek gehanteerde ex-

cuusbrief en sollicitatiebrief zijn kwalitatieve aanwijzingen voor handen boekelder de glopper van wijk 1991 en tel de glopper van wijk 1993 hardopwerk protocollen als methode het gebruik van hardopwerk protocollen kent zoals van der geest al aangeeft diverse nadelen op een aantal manieren is daarom geprobeerd de tekortkomingen te compenseren zo zijn de codeurs van de protocollen getraind en is er niet alleen een kwantitatieve maar ook een kwalitatieve analyse uitgevoerd deze voorzorgsmaatregelen konden echter niet voorkomen dat de methode ook in dit onderzoek problemen opleverde er zijn vraagtekens te plaatsen bij de inhoudelijk kant van het codeerschema ter illustratie een van de subprocessen van planning is pauzeren daarbij kun je je afvragen of pauzeren wel een activiteit zoals de andere is wellicht is het veeleer een indicator voor een andere activiteit bijvoorbeeld reviewing pauzeren zou in dat geval kunnen duiden op het iteratieve en recursieve aspect in het schrijfproces en niet specifiek zijn voor het planningsonderdeel verder was de omschrijving van de concepten onvoldoende expliciet en eenduidig waardoor de bruikbaarheid van de resultaten te wensen over liet met name de indeling in subprocessen was dermate moeilijk dat de resultaten hiervan buiten beschouwing zijn gelaten een zinvolle aanvulling op protocolonderzoek zou in dit geval kunnen bestaan uit analyse van het produkt cooper 1983 door gebruik te maken van de sporen die processen bijvoorbeeld het organiseren in de tekst achterlaat bijvoorbeeld in de vorm van structuur kan op aanvullende wijze inzicht worden verkregen in de ontwikkeling van schrijfprocessen de teksten zelf bevatten voldoende sporen om door middel van tekstanalyse op een betrouwbare manier planningsaspecten te achterhalen sanders van wijk 1993 van der pool 1992 de belangrijkste reden waarom het hardopwerken als methode aan kracht inboet is de grote mate waarin een beroep wordt gedaan op meta cognitie en formuleer vaardigheid van onbewuste processen lowyck vanmaele 1992 uit de protocollen blijkt dat de proefpersonen derde klas leerlingen slecht in staat zijn tot deze taak ze hebben een gebrekkige kennis van termen en procedures verder is ten aanzien van de validiteit van de protocolanalyse een compli cerende factor toegevoegd door het werken in paren hierdoor kan een dubbele interferentie met de schrijftaak optreden het schrijfproces kan nu worden beïnvloed door het hardopwerken en door het samenwerken bovendien wordt het zicht op het schrijfproces van de individuele schrijver hierdoor enigszins ontno men waardoor het effect an spirit wellicht minder uit de verf komt 101 4 conclusie met spirit is een succesvolle stap gezet waarbij de onvrede over de invulling van het klassieke schrijfonderwijs voor een deel wordt weggenomen er wordt een mooie voorzet gegeven om het schrijfonderwijs op een hoger niveau te brengen en wel het tekstniveau het is een prijzenswaardige prestatie om vanuit een in ontwikkeling zijnd onderzoekskader een dergelijke innovatieve aanpak te implementeren de grondige manier waarop het programma is ontworpen en ontwikkeld heeft niet alleen ten aanzien van de gebruikersvriendelijkheid zijn vruchten afgeworpen de proces en prestatieverbeteringen zijn hoopvol en bieden een goede basis voor uitbreiding en wijziging van een aantal aspecten in de courseware om effecten van een ver nieuwde spirit te meten is het wel raadzaam in vervolgonderzoek andere methoden te overwegen interessante vragen voor vervolgonderzoek met een nieuwe versie van spirit zouden kun-

nen zijn welke effecten heeft spirit op leerlingen van verschillend schrijf-
vaardigheidsniveau draagt revisie als expliciet onderdeel van het schrijf proces bij
tot kwaliteitsverbetering en hoe bruikbaar is het programma voor diverse schrijf-
opdrachten de kritische beschouwing van literatuur ontwikkeling van lesprogram-
ma en software de implementatie en de evaluatie daarvan maken dit werk tot een
veelomvattend onderzoek dat voor diverse disciplines interessant is en voldoende
perspectief biedt voor verder onderzoek en gebruik bibliografie bereiter c m scar-
damalia the psychology of written composition hillsdale nj lawrence erlbaum 1987
boekelder a k de glopper c van wijk tekstanalytisch onderzoek van een functionele
schrijfopdracht de inhoud opbouw en beoordeling van excuusbrieven in toege-
paste taalwetenschap in artikelen 40 1991 23 34 breetvelt i schrijfproces en tekstk-
waliteit een onderzoek naar het verband tussen schrijfproces en tekstkwaliteit bij
leerlingen in het voortgezet onderwijs amsterdam sco 1991 cooper c r procedures
for describing written texts in p mosenthal l tamor s a walmsley eds research on
writing principles and methods new york longman 1983 287 313 flower l j r hayes
a cognitive process theory of writing in college composition and communication
32 1981 365 387 glopper k de schrijven beschreven inhoud opbrengsten en achter-
gronden van het schrijfonderwijs in de eerste vier leerjaren van het voortgezet on-
derwijs dissertatie universiteit van amsterdam den haag svo 1988 102 geest th
van der p j schellens l van waes het model van flower en hayes een cognitief pro-
cesmodel of een retorisch taakmodel in tijd schrift voor taalbeheersing 14 1992
161 176 hillocks g jr research on written composition urbana ncre eric 1986 lowy-
ck j l vanmaele schrijven door jonge leerlingen een verken ning in tijdschrift voor
taalbeheersing 14 1992 206 220 sanders t c van wijk a procedure for structural
analysis of explanatory texts rijksuniversiteit utrecht katholieke universiteit bra-
bant manuscript aangeboden ter publikatie ook verschenen in t sanders dis cour
se structure and coherence dissertatie katholieke universiteit brabant tilburg
1992 tel m k de glopper c van wijk de sollicitatie brief als functionele schrijfop-
dracht voordracht op viot congres gent 15 17 december 1993 pool e van der in-
houdelijke en structurele kenmerken van persoonsbe schrijvingen vanuit een on-
twikkelingsperspectief in toegepaste taalweten schap in artikelen 44 1992 78 90
vanmaele l j lowyck het schrijfmodel van hayes en flower een kritische analyse in
pedagogische studien 67 1990 205 221 witte s p pre text and composing in college
composition and commu nication 38 1987 397 425 manuscript ontvangen 23 juli
1993 manuscript aanvaard 23 oktober 1993 103 t v 104